

Paragių dvaro savininkas dailininkas Nikodemas Erazmas Ivanauskas*

Vaida Ščiqlienė

Vilniaus dailės akademija

Šis straipsnis skatina dar sykių atsigręžti į praeitį ir prisiminti XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės Lietuvos profesionalų meną, supažindina su mažai žinomu dailininku dvarininku iš Paragių Nikodemu Erazmu Ivanausku. Kitų to laikotarpio dailininkų veikla ir kūryba yra susilaukusi net gana išsamių tyrinėjimų, todėl daugiau ar mažiau visiems pažįstama. Kur kas mažiau domėtasi provincijoje savo dvaruose gyvenusiais dailininkais. Tad šio straipsnio vienas iš tikslų ir yra pristatyti provincijos dailininką dvarininką N. E. Ivanauską, paanalizuoti jo kūrybinį palikimą, atkreipiant dėmesį, kad šio menininko kūryba nebuvo tik provincialaus pobūdžio reiškinys, nevertas įtraukti jį į Lietuvos meno istoriją ir platesnį to meto kultūros kontekstą; kitas tikslas susijęs su dvaro statuso kaita XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmojoje pusėje, nulemtas visuomenės demokratėjimo tendencijų, todėl nemažai dėmesio skiriama dvarininko gyvenimo, veiklos, estetinių idealų, išsilavinimo, tapatybės (lenkas ar lietuvis), pilietybės (Lenkijos ar Lietuvos) požūrio ir socialinius reiškinius klausimams.

Rašant tekstą, laikytasi tokios sandaros: 1) giminės istorija, 2) gyvenimo kelias, 3) kūrybos tyrinėjimai, 4) muziejuose saugomų darbų katalogas, 5) kūrybos apžvalga, 6) dvaro ansamblis, 7) dvaro likimas po nacionalizacijos, 8) dabartinė būklė.

Lietuvos kultūros ir dailės istorijai mažai žinomo bajorų kilmės menininko Nikodemo Erazmo Ivanausko iš Paragių dvaro genealogijos, gyvenimo, veiklos, kūrybos tyrinėjimas buvo ypač sudėtingas. Jo kūrybinis palikimas įvairialypis: jis tapė, kopijavo paveikslus, kūrė skulptūras, rašė apsakymus, eilėraščius. Tačiau nepalankiai susiklosčiusios Lietuvos kultūros ir dailės istorijos aplinkybės jo kūrybą paliko užmarštyje. Tiesa, N. Ivanausko biografija trumpai apžvelgta lietuviškose enciklopedijose¹, bet Lietuvos menotyros leidiniuose, net tritomėje lietuvių dailės istorijoje² jis niekur neminimas. Kiek plačiau menininko asmenybė, o tiksliau tariant, kai kurie jos aspektai – studijų laikotarpis, dalyvavimas parodose – apžvelgta lenkų literatūroje³. Tačiau ir čia šie labai svarbūs faktai vis dėlto yra fragmentiški.

Siekiant surinkti ir susisteminti su N. Ivanausku susijusią medžiagą ir bent

Autoportretas.

Drobė, aliejus,

65,5 × 54,5. KČDM

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2005 12 01.

¹ *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 1986, t. 2, p. 497; *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1956, t. 9, p. 191.

² *XX a. lietuvių dailės istorija*, t. 1–3, Vilnius, 1982, t. 1, 1983, t. 2, 1990, t. 3.

³ Stępień H., Liczbińska M., *Artyści polscy w środowisku monachijskim w latach 1828–1914*, Warszawa, 1994; *Słownik artystów polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1979, t. 3.

iš dalies atkurti istorinę tikrovę, remtasi medžiaga, rinkta Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje, Žemaičių „Alkos“ muziejuje, Kultūros paveldo centro Paveldosaugos archyve, Vilniaus universiteto bibliotekos rankraštyne. Taip pat naudotasi Rimanto Matulio⁴ asmeniniu archyvu. Dvarų archyvų likučiai, korespondencija, amžininkų ir dukterų atsiminimai leidžia atkurti Paragių dvaro istoriją, Nikodemo Ivanausko gyvenimo kelią, jo pažiūras ir nuostatas. Tačiau jokie šaltiniai neatstotų tos atmosferos, tų dvasinio gyvenimo momentų, įvairių niuansų, puoselėtų vilčių, svajonių, kurios paprastai kartu su žmogum nukeliauja į amžinybę, jei ne Lazdynų Pelėdos (Marijos Lastauskienės) literatūrinis palikimas. Juo taip pat naudotasi darbe, nes šis asmuo čia žinomas ir kaip literatūros personažas. N. Ivanausko darbų ieškota Šiaulių „Aušros“, Žemaičių „Alkos“, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės, Lazdynų Pelėdos memorialiniame (Paragiuosė) muziejuose, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje.

Tyrinėjimų problematika. Paragių dvaras (Akmenės r.), kurio savininkas buvo N. Ivanauskas, Lietuvos kultūros istorijoje jau kuris laikas žinomas. Mat 1966 m. jame buvo įsteigtas Lazdynų Pelėdos muziejus, kuriame iki šiol veikia rašytojų seserų Sofijos ir Marijos Ivanauskaičių memorialinė ekspozicija. Įvairiuose šaltiniuose, lietuvių literatūrai skirtuose tyrinėjimuose N. E. Ivanauskas minimas kaip rašytojų tėvas. Sovietmečiu viešpatavusi sociologizavimo tendencija labai padėjo Ivanauskų giminės ir dvaro istorijai išlikti, nes rašytojos buvo vertinamos kaip kritinio realizmo atstovės, kritikavusios „buržuazijos moralines ydas“, „antihumaniškus dvarininkų santykius su valstiečiais“⁵, buvo leidžiami jų kūriniai, archyvuose kaupiami dokumentai, laišakai, rengiamos mokslinės ekspedicijos, užrašomi amžininkų atsiminimai. Šiuolaikiniai literatūros tyrinėtojai (Viktorija Daujotytė, Solveiga Daugirdaitė⁶ ir kt.) į seserų Ivanauskaičių kūrybą žvelgia giliau ir atskleidžia naujų jų kūrybos prasmių. Ir apie N. E. Ivanauską pasirodė daugiau medžiagos, tačiau ji išblaškyta bibliotekų, archyvų, muziejų fonduose, įvairiuose rinkiniuose ir nesusisteminta. Joje išryškėja nemažai faktografinių neatitikimų, net klaidingų kūrinių autorystės nustatymo atvejų.

1954–1955 m. leidžiant Lazdynų Pelėdos „Raštų“ septintomį, meniškai brandus romanas „Praeities šmėklos“ į rinkinį nebuvo įtrauktas, nes neatitiko sovietmečio ideologijos stereotipų. Šis romanas buvo išleistas tik 1996 m. Daugiausia dėmesio jame skiriama Erazmu Janausku pavadintam seserų tėvui N. E. Ivanauskui. Pati M. Lastauskienė savo autobiografijoje prisimena:

„Tėvas, sulaukęs gilios senatvės, visai įgulė. Ilgais vakarais, sėdėdama prie jo lovos, daug kalbėdavau su juo. Jis man daug papasakojo apie mūsų šeimos praeitį ir, besiklausydama jo pasakojimų, parašiau romaną „Praeities šmėklos“⁷.

Taigi šis romanas neabejotinas šaltinis geriau pažinti N. Ivanauską, todėl jį ir laikysiu literatūriniu šaltiniu.

N. Ivanausko gimimo ir mirties data įvairiuose šaltiniuose pateikiama skir-

⁴ Rimantas Matulis yra Stanislavos Juodeikienės-Matulienės, Marijos Lastauskienės-Lazdynų Pelėdos dukters, sūnus. Taigi N. Ivanauskas yra R. Matulio prosenelis.

⁵ Tarybų Lietuvos enciklopedija, t. 2, p. 497.

⁶ Daujotytė V., *Parašyta moterų*, Vilnius, 2001; Daugirdaitė S., *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai*, Vilnius, 2000.

⁷ Lazdynų Pelėda, *Raštai*, Vilnius, 1954, t. 1, p. 53.

tinga, o patikimesnių dokumentų (pvz., gimimo metrikų) kol kas neaptikta. Lazdynų Pelėdos muziejaus Paragiuosė ekspozicijos genealoginėje lentelėje nurodoma, kad jis gimė 1843 m. ir mirė 1931 m. sausio 23 d. Paragiuosė⁸. Osvaldas Daugelis „Tarybų Lietuvos enciklopedijoje“ rašo, kad dailininkas tapytojas, literatas gimė apie 1840 m., o mirė 1932 m. vasario mėnesį⁹. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne, Marijonos Čilvinitės fonde, pateikiama kitokia data: „*mirė 1932 m., turėdamas 92 ar 93 metus*“¹⁰. Lenkiškoje literatūroje nurodoma, kad N. E. Ivanauskas gimė apie 1840 m., o mirė 1930 m.¹¹ Lazdynų Pelėdos raštuose N. E. Ivanausko duktė Marija Lastauskienė autobiografijoje rašo, kad tėvas mirė 1932 m.¹², o Marijos duktė Stasė Lastauskaitė-Matulienė atsiminimuose mini, kad senelis mirė 93 metų¹³. Taigi, jeigu šie faktai būtų teisingi, tai N. E. Ivanauskas gimė 1839 m., o mirė 1932 m. Tačiau neseniai aptiktame nekrologe, išspausdintame 1931 m. ir pavadintame „Mirė rašytojų Lazdynų Pelėdų tėvelis – Nikodemus Ivanauskis“, skelbiama: „... *mirė 1931 sausio 23 d., turėdamas 87 metus*...“¹⁴ Tada išeitu, kad N. E. Ivanauskas gimė 1844 m., o mirė 1931 m. Kadangi visos minimos

datos yra skirtingos, todėl tikrosios, be abejo, bus nustatytos tik tolesniais tyrinėjimais ir suradus patikimesnių dokumentų. Visi šaltiniai vienodai nurodo tik tą faktą, kad N. E. Ivanauskas gimė Paragiuosė, o palaidotas senosiose Tryškių kapinėse, greta tėvo Ksavero ir žmonos Karolinos.

Giminės istorija. Ivanauskų protėviai į Lietuvą iš Baltarusijos atsikėlė apie XVII a., nes 1684 m. Žemaičių žemės teismo raštuose minimas Jonas Ivanauskas iš Meškių dvaro¹⁵. Nikodemo tėvas Ksaveras buvo paveldėjęs iš tėvo Meškių ir Paragių dvarus. 1837–1839 m. jis buvo policijos darbuotojas ypatingiems pavedimams. Yra išlikęs ir laiškas – prašymas Vilniaus gubernatoriui suteikti Ksaverui gubernijos sekretoriaus laipsnį. Buvo bajorvedys. Mirė neaiškiais aplinkybėmis 1850 m.¹⁶ Tiek rasta informacijos apie jo tėvą. Apie motiną Juzefą Ivanauskiene duomenų kol kas neaptikta.

Dailininko gyvenimo kelias. Nikodemus buvo lavinamas namuose, vėliau įstojo į gimnaziją, kurią baigė su pagyrimu. Jau besimokant išryškėjo jo neeiliniai gabumai piešti, dailininko talentas. Tačiau kaip Paragių dvaro paveldėtojas pirmiausiai jis jautė pareigą tvarkyti ūkio reikalus. Dalyvavo 1863 m. sukilime, kurį numalšinus stengdamasis išvengti bausmės, giminaičių remiamas, apie 1864–1865 m. išvyko į Peterburgą. Dvejus metus studijavo Peterburgo dailės akademijoje. Šis laikotarpis N. Iva-

Dukters Sofijos

portretas. NMB

⁸ Lazdynų Pelėdos memorialinio muziejaus ekspozicija Paragiuosė. Genealoginis medis.

⁹ O. Daugelio parašyta Nikodemo Ivanausko biografija, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 2, p. 84.

¹⁰ Marijonos Čilvinitės fondas, MMB, RS f. 64-37, p. 12.

¹¹ Stępień H., Liczbińska M., *Artyści polscy w śródowisku monarchijskim w latach 1828–1914*, Warszawa, 1994, p. 279.

¹² Lazdynų Pelėda, *Raštai*, t. 1, p. 53.

¹³ Lastauskaitė-Matulienė S. Viskas taip buvo. Atsiminimai; Lazdynų Pelėda (*Marija Lastauskienė*). *Praeities šmėklos*, Vilnius, 1996, p. 369 (toliau – *Praeities šmėklos*).

¹⁴ Mirė rašytojų Lazdynų Pelėdų tėvelis – Nikodemus Ivanauskis, *Šaltinis*, 1931, nr. 7, p. 92.

¹⁵ Paragių dvaras. Ivanauskų genealoginis medis, sudarė Rimantas Matulis. *R. Matulio asmeninis archyvas*.

¹⁶ *Ten pat*.

nausko biografijoje žinomas labai miglotai. Galima tik spėlioti, kokie pedagogai formavo jo meninę pasaulėjautą. To meto imatrikuliacinių knygų aptikti nepavyko, o Peterburgo dailės akademiją baigusiujų sąrašuose jo nėra¹⁷, nes per dvejus metus mokslų baigti negalėjo. Grįžęs į Pāragius, N. Ivanauskas vedė dvarininkaitę Karoliną Pečkėvičiūtę¹⁸. Po metų, 1867 m. rugsėjo 28 d., gimė pirmoji duktė Sofija (būsimoji rašytoja Lazdynų Pelėda). 1868 m. išnuomojo Paragių dvarą ir su šeima, t. y. su žmona ir mažąja Sofija, išvyko į Miuncheną ir ten studijavo Karališkojoje dailės akademijoje (Königliche Akademie der Bildenden Künste in München) Antikinės klasės studijoje. Artimai bendravo su žinomu lenkų tapytoju Vitoldu Pruškovskiu (Witold Pruszkowski). Marija Lastauskienė-Lazdynų Pelėda 1954 m. rašytoje autobiografijoje apie tą laikotarpį rašo:

„Apie tėvų gyvenimą Miunchene žinau iš jų pačių prisiminimų. Jautėsi beveik laimingi. Lėšų kasdieniams reikalams niekada netrūko: nuoma buvo atsiunčiama reguliariai ratomis, o dar abu tėvai galėjo užsidirbti. Motina labai gražiai siuvinėjo, siūdavo ant baltinių raides, mezgdavo visokius tinklelius, tad ir gaudavo labai gerai apmokamo darbo iš didelės krautuovės. Ji tokį darbą ir mėgo. Tėvas, nors ir studijavo, rasdavo laiko retušuoti fotografijas, o tas darbas taip pat buvo gerai apmokamas. Buvo nutarta ilgiau pagyventi Miunchene ir, baigus akademiją, ką nors sukurti parodai“¹⁹.

Deja, po trejų laimingo gyvenimo metų Miunchene dėl iškilusių ūkio nesklandumų ir iškeltos dvaro žemių bylos turėjo grįžti į Pāragius. Taigi studijų Karališkojoje dailės akademijoje N. Ivanauskas nebaigė. Paragiuosė, kaip rašo M. Lastauskienė,

„laukė jo (turima galvoje N. E. Ivanausko – V. Š.) netikėtumai. Gyvenamasis namas reikalavo didelio remonto. Lentelės ant stogo suskilusios ir susiraičiusios, įmirkusios sienos vietomis susimėčiusios, plyšėtos. Namas neseniai buvo perstatytas iš seno didelio apdegusio rūmo. Nauji neišsistovėję rąstai netiko prie senųjų, kurie drėgmėje greičiau trūnijo. Reikėjo namą pasverti, stogą dengti. Langai, durys, grindys – viskas buvo netvarkoje ir taip pasilikti nebegalėjo [...]“²⁰.

Negana to, iškirstas buvo ir dvaro valdose buvęs miškas. Taigi Ivanauskų šeima apsigyveno Šiauliuose, kol dvaras buvo remontuojamas. Pinigų nuolat stigdavo, tai matyti ir iš dukterų prisiminimų:

„Bylos reikalais dėl žemės teko daug važinėti, tartis su advokatais. Visur reikėjo pinigų, ir skolos vis augo. Po dviejų mėnesių byla buvo galutinai pralaimėta. Net ir dokumentai neatsirado [...]“²¹.

¹⁷ Списокъ русскихъ художниковъ къ юбилейному справочнику императорской академии художествъ. 1764–1914, Составилъ С. Н. Кондаковъ, Москва, 1915.

¹⁸ Vilniaus dailės akademijos Retų spaudinių skyrius. ¹⁸ Bajoras Mauricas Pečkėvičius (Karolinos tėvas) už dalyvavimą 1863 m. sukilime buvo ištremtas į Sibirą, o dvaras su visu turtu konfiskuotas.

¹⁹ Lazdynų Pelėda, *Raštai*, t. 1, p. 58.

²⁰ *Ten pat*, p. 59.

²¹ *Ten pat*, p. 60.

Šiauliuose 1872 m. birželio 1 d. gimė antroji duktė Marija, o po ketverių metų – sūnus Gustavas. Apie N. Ivanausko gyvenimą Šiauliuose daugiausiai galima sužinoti iš M. Lastauskienės prisiminimų:

„Grįžęs į Šiaulius, tėvas rado keletą laiškų iš tos apylinkės kunigų, kurie siūlė darbo. Visur reikėjo šventųjų paveikslų, stacijų, tai vėl atnaujinti altorius ir daryti visokių ornamentus. Tėvas būtų daug užsidirbęs, jeigu būtų mokėjęs derėtis. Jis nemokėjo branginti savo darbo, o dar, susidūręs su taupiu klebonu, dirbdavo už labai mažą atlyginimą. Atskaičius dažus, drobę ir rėmus, už kuriuos dailidės lupdavo nesigailėdami, gryno pelno mažai likdavo. Tėvas dabar dirbo be pilsio. Jo veidas išblyško, akys įdubo [...] Tėvas dirbo be atvangos [...]. Taip bedirbdamas, tėvas nusikamavo moraliai ir fiziškai. Jo talentas prislėgtas užgeso [...]”²².

Paragių alėja. NMB

Išties N. Ivanauskas didžiausiąją laiko dalį Šiauliuose skyrė įvairiems „amatams“, nes reikėjo ne tik išlaikyti vis gausėjančią šeimą, bet ir skirti nemažus resursus dvaro remonto darbams. Lenkų tyrinėtojai iš šio laikotarpio pateikia ir kitų faktų, kurių nėra jokiuose lietuviškuose šaltiniuose. Štai 1873 m. N. Ivanauskas Peterburgo dailės akademijoje eksponavo 1872 m. aliejumi nutapytą paveikslą „Komplikuotas klausimas“, o 1875 m. sukurtus darbus „Sugrįžimas“ ir „Tarp undinių“ 1876 m. lenkų dailininkų draugijos „Sztuka“ surengtose parodose Varšuvoje²³. Visi šie faktai nors ir fragmentiški, tačiau labai svarbūs, nes papildo turimas žinias. Vadinasi, tik grįžęs iš Miuncheno, dailininkas siekė įvairiapusiškai realizuoti savo profesiją, dalyvaudamas parodose ir pristatydamas savo kūrybą kitose šalyse, t. y. Rusijoje, Lenkijoje. Kitas klausimas – ar tai pavyko. Mat butis, nesibaigiantis paveikslų kopijavimas, reikalaujantis daugiau amato negu kūrybos, slopino ir vargino dailininką, kartais jis jautėsi „tik amatininkas“, nors gerai žinojo, „kad galėjo būti kitaip“²⁴.

Apie 1881–1882 m. Ivanauskai nuolat gyventi persikėlė į tėviškę, retsykiais išvykdami į Varšuvą, Krokuvą. XX a. pirmajame dešimtmetyje N. E. Ivanauskas aktyviai dalyvavo Lenkijos meniniame gyvenime – 1904 m. Varšuvoje jis eksponavo aliejumi tapytus paveikslus „Moteris“, „Vakaro skaitymai“, „Painaus reikalo atomazga“, „Tarp undinių“, „Fragmentas“²⁵. Nikodemus tapė, kūrė skulptūras, rašė eilėraščius. Tiesa, stokodamas pinigų, vėl ėmėsi religinio turinio paveikslų kopijavimo apylinkės bažnyčiose. Matyt, Lenkijoje susipažino ir vėliau susirašinėjo su rašytojomis Eliza Ožeškiene (Eliza Orzeszkowa) ir Marija Konopnicka (Maria Konopnicka). Tikrai žinoma, kad su pastarąja pirmą kartą susitiko 1887 m. Varšuvoje, vėliau iki 1889 m. susirašinėjo²⁶. Nepakanka duomenų, kokiomis aplinkybėmis, tačiau aišku, jog 1905 m. buvo renkamas į Dūmą. Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomas jo pasakytos

²² *Ten pat*, p. 60–62.

²³ *Słownik artystów polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1979, t. 3, p. 148.

²⁴ *Lazdynų Pelėda, Raštai*, t. 1, p. 62.

²⁵ *Słownik artystów polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1979, t. 3, p. 148.

²⁶ *Ten pat*.

kalbos rankraštis²⁷. Korespondavo N. Ivanauskas ir su iškiliomis Lietuvos asmenybėmis – Liudu Gira²⁸, Juozu Tumu-Vaižgantu²⁹. Vasaromis Paragiuose kartais apsilankydavo senas Miuncheno laikų draugas lenkų menininkas V. Pruškovskis, kuris nutapė Karolinos ir anglimi nupiešė Nikodemo Erazmo portretus³⁰.

Po žmonos mirties (1918 m.) N. Ivanauskas gyveno su dukromis, užsisklendęs savo dvare. Tokius trumpus duomenis apie menininką pateikia įvairūs šaltiniai.

Paragių dvaras. Reikėtų aptarti ir Paragių dvaro materialinę padėtį. Jaunystėje šeima mažai gyveno Paragiuose, dvarą nuomodavo. Nenuostabu, kad svetimieji jį nugyveno. Apie 1881–1882 m. Ivanauskai atvyko į Paragius pastoviai gyventi. Devynerius metus truko, anot M. Lastauskienės, „*legendarinis*“³¹ remontas, nes nuolat trūkdavo lėšų. Marija, prisimindama pirmąjį įpūdį, kurį paliko dvaro rūmai, atsikėlus čia gyventi iš Šiaulių, rašo:

„Privažiauvus prie namo, aš buvau sužavėta: didelė stiklinė veranda su balkonu, blizgantis barjeras, o viršuje, salkoje, spalvoti langai [...]“.

Tačiau tai buvo tik išorinis reginys. Toliau ji tęsia:

„Namas iš pažiūros buvo gražus, bet turėjo daug didelių trūkumų. Remontas darytas be priežiūros, labai paviršutiniškai, visur pūtė vėjas, krosnys nešildė“³².

Dvaro gyvenamasis namas buvo statytas XVIII a.³³, po remonto nudažytas, įstiklinta veranda; išaugo ir naujas statinys – dailininko dirbtuvė³⁴, vietinių žmonių vadinta *maliarne*. M. Lastauskienė ją taip prisimena:

„Tik dirbtuvė padarė labai neįtikinamą įspūdį; tai buvo didelė salė, panašesnė į daržinę negu į kambarį, sienos iš blogai tašytų rąstų, tarp sienų plyšiuose vietomis kyšojo sąmanos, asla negrįsta, suplūkta žemė su akmenėliais. Prie lango stovėjo staliugos, sukaltos iš neobliuotų lentų, pasieny rašomasis stalas, apdraskytas, kaladėmis paremtas; krūva popierių, plaktukas, vinys, keletas apdaužytų indų, staliukas su dažais, ant suoliuko indai su teptukais. Visas papuošimas, tai prie sienos prikalti akademijos laikų piešiniai. Tėvas nebemokėjo sau ko nors reikalauti, vien tik palankių darbo sąlygų“³⁵.

Paragiai buvo nemažas provincijos dvaras, valdė daug žemės – per 300 ha³⁶, tačiau ūkio darbai N. Ivanausko nežavėjo, galbūt todėl ir nesisekė. Dalį žemės nuomodavo, dalis – dirvonuodavo. Amžininkai pabrėžia dailininko ne-

²⁷ Lazdynų Pelėdos fondas, NMB, RS, f. 18-60/61, 1905, p. 7–9.

²⁸ Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi keli jo laišakai, rašyti L. Girai. Liudo Giros fondas, NMB, f. 7, LG-267, p. 1–10.

²⁹ Vilniaus universito bibliotekoje yra N. E. Ivanausko laiškas, rašytas J. Tumui-Vaižgantui. VUB, f. E81.

³⁰ Marijonos Čilvinaitės fondas, NMB, RS, f. 64–37, 1957, p. 15.

³¹ Kazlauskas A. Buvusio Paragių dvaro istorija, Vilnius, 1972, VAA, f. 5, ap. 1, b. 253, p. 2.

³² Lazdynų Pelėda. *Raštai*, t. 1, p. 66.

³³ http://www.muziejai.lt/Akmene/Paragiu_muz.htm

³⁴ Kazlauskas A. Buvusio Paragių dvaro istorija, VAA, f. 5, ap. 1, b. 253, p. 3.

³⁵ Lazdynų Pelėda. *Raštai*, t. 1, p. 66.

³⁶ Kazlauskas A. Buvusio Paragių dvaro istorija, VAA, f. 5, ap. 1, b. 253.

mokėjimą ūkininkauti³⁷. Tačiau minėtame Lazdynų Pelėdos autobiografiniame romane „Praeities šmėklos“ atsiveria daug sudėtingesni motyvai nei nemokėjimas:

„Vieną pavasarį Erazmas (t. y. Nikodemus – V. Š.), išėjęs pasi-vaikščioti, iš tolo pamatė žaliuojančius kaimynų laukus. Suprato truputį pasivėlinęs su sėja.

– Rytoj nuo pat ryto sėsim, – nusprendė.

Naktį nulijo, ir diena buvo ūkanota, vis dėlto šeimininkas liepė sėti. Du bernai bėrė grūdus į šlapią, sukritusią, žolėmis apaugusią žemę. Gaila jiems buvo tos Dievo dovanos [...]. Jie buvo samdiniai, niekas jų neklausė, tad ir sėjo nepaisydami, kad nebus galima apakėti [...]. Sulaukus rudens, laukai atrodė labai liūdnei. Erazmas buvo susinervinęs, nepatenkintas. Jam įgriso šeimininkauti“³⁸.

Apsigyvenęs Paragiuose, Nikodemus susirūpino dvaro parku. Apsodino želdiniais, vaismedžiais. Tačiau medžiai augo ne eilėmis, kaip kitur, o vainikais. Atrodė, kad taip pasiekiamas didesnis estetinis efektas³⁹. Buvo numatyta aplink dvarą kasti kanalą (ir dabar yra išlikusios to kanalo kasimo žymės) su sala, apsodinta gėlėmis, su tilteliais, kad su valtele, tarytum Venecijoje, galima būtų plaukioti⁴⁰. Deja, ši utopinė idėja liko tik svajonėse, nes realybė buvo kitokia. Pažvelkime, kaip Lazdynų Pelėda šį tikrą faktą pateikia menine kalba:

„Kad taip čia padarius salą, – pagalvojo.

Ilgai stovėjo susimąstęs. Buvo įsitikinęs, kad vaizdas labai sušvelnėtų, jeigu aplink medžiais apaugusią aikštelę būtų iškastas kanalas ir sujungtas su kūdra. Toliau kanalas turėjo nusitęsti aplink visą sodą. Džiaugdamasis savo sumanymu, ėjo pasitarti su Karolina. Jaunai moteriai projektas labai patiko. Erazmas tuojau Karolinos kambarį ėmė piešti planą, ir abu džiaugėsi kalbėdami, kaip nusipirks laivelį ir gražiais vasaros vakarais plauks aplink salą, paskiau ilgu kanalu iki sodo vartų.

– Žinoma, bus ir tiltas, – aiškino jaunas šeimininkas. – Už sodo užsodinsim parką su ilgomis alėjomis, – tęsė savo svajones. – Ten bus altanos, gėlynai. O žinai ką? Iš tų nereikalingų žemių supilsiu kalną. [...] Iš ryto Erazmas, anksti rytą atsikėlęs, ėjo prie kūdros su kastuvu ir kirviu, grioviakasiu vedinas. [...] Darbininkas, pagaliau supratus, kad bus kasamas milžiniškas griovys, nustebęs žiūrėjo į poną. [...] Erazmas dažnai ateidavo pažiūrėti. Matė, kad darbininkai dirba netingėdami, ir labai nusiminė. Vakaro sulaukus, buvo iškasta, palyginti su visu planu, tik maža duobutė. [...] Naujai nutiestas kelias pasidarė baisus, atsivėrė duobės, šaltiniai, tokie gilūs, kad nebuvo

³⁷ Atsiminimai apie Sofiją Pšibiliauskienę ir Nikodemą Ivanauską. Pasakoja Stanislovas Silkinis. Užrašė A. Ramonas 1973 10 4. ŽAM, Mokslo archyvas, p. 11.

³⁸ Praeities šmėklos, p. 369.

³⁹ Kazlauskas A. Buvusio Paragių dvaro istorija, ten pat, p. 4.

⁴⁰ Pasakojo istorikas Povilas Šverėbas (jam pasakojęs senelis). Vilniaus dailės akademijos rektorius prof. dr. A. Butrimo organizuota ekspedicija Žemaitijoje 2002 07 02–10, V. Ščiūglienės asmeninis archyvas.

galima pravažiuoti. [...] Kūdra patvino nė iki pusės neiškasta, o kanalas dar visai nebuvo pradėtas. Tik svajonėse buvo galima tokiu būdu puošti dvarą“⁴¹.

Atsiveria visai kitoks N. Ivanausko gyvenimo kontekstas. Romantikas, idealistas, jautri meniška siela, realaus gyvenimo priversta rūpintis materialiais dalykais, kurie jo prigimčiai svetimi. Bandymas susitaikyti su priimtomis, šimtmečiais nusistovėjusiomis normomis, kaip turi elgtis ir tvarkytis turto ir herbo paveldėtojas, ir kartu nepajėgumas paneigti kūrybos instinktų. Tai ne tokia reta XIX a. antrosios – XX a. pirmosios pusės situacija, kai, demokratėjant visuomenei, palaipsniui keičiantis socialinio elito – bajorijos statusui, išsilavinę, profesijas įgiję menininkai, neįstengdami pasipriešinti gyvenimo rutinai, stereotipiškai grįždavo valdyti paveldėtų turtų, užsisklėsdavo negyventuose provincijos dvaruose ir tik savo svajonėse bandydavo juos atgaivinti. XX a. pirmosios pusės dvarų nuosmukį spartino ir kiti veiksniai: Pirmasis pasaulinis karas, mokesčiai, rinkliavos, žemės reforma ir kt. Marija J. Tumui-Vaižgantui rašė:

„Karas sugriovė mūsų ūkį visai, nes gyvenimas prie pat vieškelio, taigi visokių geradėjų, galų gale būrys dezertyrų ... beveik neišpiovė mūsų. Iš 7 arklių neliko nei vieno, iš 15 karvių beliko 3, javus, bulves, atėmė visai, tik liko poros purų avižų ir tuo reikėjo maitintis, o pavasariui atėjus, apie sėjimą nėr ko ir svajoti“⁴².

Koks gi buvo menininkas, Paragių dvaro savininkas N. Ivanauskas, vietinėje aplinkoje? Išdidumas, išskirtinumas, valdingumas, prabangumas – tai sąvokos, kurios dažniausiai kyla mūsų sąmonėje, kai kalbame apie dvarininko įvaizdį. Tačiau dailininką dvarininką N. Ivanauską amžininkai dažniausiai apibūdindavo kaip keistą, išradinę, gerą, jautrų žmogų. Savitumas, keistumas liudijo menininko išskirtinumą, tačiau jis ypač pastebimas provincijos aplinkoje. Štai Stanislovas Silkinis prisimena:

„Ivanauską gerai atsimenu. Visą laiką ką nors tapydavo. Kai senatvėje pradėjo drebėti rankos, tai pasidarė prie molberto tokį laikytuvą, ant kurio pasidėdavo ranką ir taip tapydavo [...]. Ivanauskas turėjo didelę, kokio metro ilgumo pypkę. Kai užeidavo lyti, tai jis sėdėdavo ir rūkydavo“⁴³.

Dailininko dirbtuvėje ant palangės stovėjo aiškiai matoma kaukolė. Kaimo moterys bijodavo praeiti pro *maliarnę*, o praeidamos žegnodavosi⁴⁴. Į akis aplinkiniams krisdavo ir tai, kad, jų žodžiais tariant, „Ivanauskas labai mėgo daryti nuogų moterų skulptūras iš medžio“⁴⁵, o nuomininkas Juodeikis atvirai pikti-

⁴¹ *Praeities šmėklos*, p. 329–331.

⁴² Lazdynų Pelėda. *Raštai*, Vilnius, 1955, t. 7, p. 488.

⁴³ Atsiminimai apie Sofiją Pšibiliauskiene ir Nikodemą Ivanauską. Pasakoja Stanislovas Silkinis. Užrašė A. Ramonas 1973 10 4. *ŽAM*, Mokslo archyvas, p. 10–11.

⁴⁴ *Praeities šmėklos*, p. 373.

⁴⁵ Atsiminimai apie Sofiją Pšibiliauskiene ir Nikodemą Ivanauską. Pasakoja Stanislovas Silkinis. Užrašė A. Ramonas 1973 10 4. *ŽAM*, Mokslo archyvas, p. 12.

nosi „nepadoriu“ vaizdu dirbtuvėje. Mat ten buvo daug nuogų moterų ir vyrų paveikslų. Tarp jų senovės graikų ir romėnų dievai: Apolonas, Venera, Erosas, Psichė ir kiti⁴⁶.

Su samdytais darbininkais santykiai buvo draugiški. Už darbą kartais atsiskaitydavo knygomis, retsykais Nikodemo paveikslais⁴⁷.

Aplinkiniams neįprasta atrodė ir tai, kad menininkas, vykdant jo paskutinę valią, buvo palaidotas pabrėžtinai kukliai, nedažytame karste. Jis sakydavęs:

„Man nereikia jokių triūbų. Jeigu aš norėčiau, tai pats galėjau išsi-puošti, išsidažyti, auksu papuošti sau karstą. Bet man to nereikia“⁴⁸.

Kalbant apie N. Ivanausko asmenį, nereikėtų aplenkti lietuviškumo idėjų ir tautinio bajorijos susipratimo aspektų. Paragių dvarininkas nebuvo politiškai labai aktyvus ar entuziastingas, tačiau turėjo tvirtą nuomonę lietuviybės ir kintančios socialinės struktūros klausimais. Amžininkai prisimena:

„Jis buvęs pažangių pažiūrų. Nerasdavęs bendros kalbos su turtin-gaisiais kaimynais. Pas jį ateidavęs dvarininkas Skausgirdas. Jis gailėdavęsis, kad panaikino baudžiavą, ir sakydavęs, kad baudžiava dar sugrįšianti. Tuomet Ivanauskas jam atsakydavęs, kad tai esanti ne-įgyvendinama svajonė, baudžiava niekada negrįšianti, juk taip kan-kinti žmones esą nežmoniška. Skausgirdas pašokdavęs nuo stalo, net arbatos nebaigęs gerti, lazda sukdamas, nužingsniuodavo namo“⁴⁹.

Kasdieniniame gyvenime Ivanauskai bendravo lenkiškai, tačiau neignoravo ir lietuvių kalbos, ypač Nikodemus. Šiauliuose mažoji Sofija turėjo guvernantę, kuri išmokė ją lietuvių kalbos. Karolina tam priešinosi, tačiau Nikodemus ir su Sofija, ir su jos mokytoja kalbėdavęs lietuviškai⁵⁰, o su Karolina – lenkiškai.

1905 m. N. Ivanauskas buvo siunčiamas į Rusijos dūmą kaip lietuviškai kalbantis atstovas⁵¹. Save laikė sulenkėjusiu lietuviu. Dar būdamas labai jaunas, N. Ivanauskas, kaip jau minėta, dalyvavo 1863 m. sukilime. Tačiau jo apsisprendimą pasipriešinti režimui inspiravo ne idėjos, o veikiau išsižiebusi meilė savo būsimajai žmonai Karolinai. Mat jos šeima, bajorai Pečkauskai, buvo itin aktyvūs sukilimo dalyviai. Tėvas buvo vienas iš sukilimo komiteto vadų, po sukilimo numalšinimo ištremtas, broliai žuvo. Romane „Praeities šmėklos“ atsiskleidžia Nikodemo vidinė kova, požiūris, jausmai, agresijos, beprasmybės pojūtis. Jis eina į sukilimą nenoromis, nujausdamas žiaurias bausmes, dvarų nusiaubimą. Tačiau nesugeba pasipriešinti normoms, pagaliau jausmams⁵².

Kalbant apie N. Ivanauską, reikėtų aptarti dar vieną aspektą – šeimos sampratą. Jausmų sfera subtili, intymi sritis ir tikriausiai negalėtume šiandien to ana-

⁴⁶ *Praeities šmėklos*, p. 373.

⁴⁷ Atsiminimai apie Sofiją Pšibiliauskienę ir Nikodemą Ivanauską. Pasakoja Stanislovas Silkinis. Užrašė A. Ramonas 1973 10 04. ŽAM, Mokslo archyvas, p. 10.

⁴⁸ Prisiminimai apie rašytoją Lazdynų Pelėdą. Medžiagą surinko ir užrašė Kairiškių mokyklos kraštotyrininkai. ŽAM, Mokslo archyvas, p. 21.

⁴⁹ Prisiminimai apie rašytoją Lazdynų Pelėdą. Medžiagą surinko ir užrašė Kairiškių mokyklos kraštotyrininkai. ŽAM, Mokslo archyvas, p. 18.

⁵⁰ Marijonos Čilvinaitės fondas, MMB, RS, f. 64-37, p. 14.

⁵¹ Liudo Giros rankraščių fondas, MMB, RS, f. 7, LG-267, p. 7–8.

⁵² *Praeities šmėklos*, p. 280–293.

lizuoti, jeigu ne Lazdynų Pelėdos literatūrinis palikimas. Jis suteikia kitokį kontekstą ir šešioms išlikusiems rašytojos E. Ožeškienės laiškam N. E. Ivanauskui.

Marija Lastauskienė aprašo, kaip, laukdama kūdikio, šeima tradiciškai tikisi sulaukti įpėdinio, pavardės ir dvaro paveldėtojo, o gimsta antra dukra. „*Tai nebuvo laukiamas sūnus – gimė mergaitė*“⁵³. Su dukromis Nikodemus buvo labai artimas, priešingai nei su žmona. Marija Lastauskienė prisimena ir atvirai pasakoja apie motiną:

„Visa pasikeitė: anksčiau ji buvo jam idealas, o dabar matė jos silpną sielą, ligotą kūną, gailėjosi jos, nors aiškiai jau suprato, kad nebėra mylimas. Tiesa, ji nemelavo, paklausta tylėjo. Sunku jam buvo suprasti jausmus moters, auklėtos perdėtame kuklume. Ji nemokėjo galvoti, visada turėdama rankose rankdarbį, skaičiuodama akutes ir stulpelius“⁵⁴.

Taigi Karolinos asmenyje matome XIX a. moterų „be biografijos“ likimą. Tuo tarpu Nikodemo svajas užgožia pilka kasdienybė ir jis bando susitaikyti su gyvenimo tikrove. Taip pamažu žlunga siekimai, viltys, gilėja atotrūkis tarp svajonių ir realybės. Vis dėlto jo gyvenimo turinį sudaro išsilavinimas, talentas, kūrybingumas ir aukšta krikščioniška moralė. Tai liudija ir tolimesni faktai.

Su Eliza Ožeškienė N. Ivanauskas buvo ne kartą susitikęs Varšuvoje. Išlikę laišakai, jos rašyti 1886–1889 m. lenkų kalba iš Gardino į Paragius. Jie atskleidžia dviejų menininkų literatūrai interesų spektrą: jie kalbasi apie kūrybines sėkmes ir išgyvenimus, aptaria savo herojus, jų likimų vingius. Kartu Elizos lūpomis prasiveržia ilgesio gaidos, juose yra fragmentų, leidžiančių kalbėti apie jausmų sferą. 1886 m. balandžio 18 d. laiške ji rašo:

*„Su ilgesiu prisimenu tas geras valandas [...] Tos akimirkos Varšuvoje šviesia gija nusidriekia per mano pilką gyvenimo sruogą. Man ten buvo šilčiau negu čia [...]“*⁵⁵.

Po metų, t. y. 1887 m. balandžio 2 d., Eliza atveria savo jausmus:

*„[...] jeigu mes arčiau susipažintume, mes atrastume daugiau tokių bendrų pusių savyje. Man tai – neišmatuojamai brangu, nes savo užkampyje gyvenu labai vieniša ir, tiesą sakant, norėčiau pasakyti ... bet nenoriu [...]. Niekas pasaulyje mano sielos, nei mano gyvenimo įtrūkimų iki gilumos nepažįsta“*⁵⁶.

Panašu, kad N. Ivanauskas Elizai rašydavo išskirtinai apie kūrybą. 1888 11 02 laiške ji pratrūksta:

*„Kodėl Tamsta man nieko ir nieko niekuomet nerašai apie save? Prašau bent keletą žodžių, visai asmeniškų, nes kitaip ir aš savo asmenybę iš mūsų korespondencijos išbrauksiu ir Tamstai rašysiu apie persus ir medų [...]“*⁵⁷.

⁵³ Praeities šmėklos, p. 354.

⁵⁴ Lazdynų Pelėda, *Raštai*, t. 1, p. 53–79.

⁵⁵ LN MMB, LP, f. 18–57, 58, 1886 04 18, p. 2.

⁵⁶ LN MMB, LP, f. 18–57, 58, 1887 04 02, p. 5.

⁵⁷ LN MMB, LP, f. 18–57, 58, 1888 11 02, p. 9.

Nėra išlikusių N. Ivanausko laiškų, rašytų E. Ožeškienei, tačiau galima spėti, jog platoniškos meilės būta ir iš jo pusės. N. Ivanauskas yra sukūręs eilėraščių Elizai „Panemunės žvaigždei“, jo darbo kambaryje, kaip prisimena Ona Lastauskaitė–Glovackienė, kabėjo anglimi paties nupieštas E. Ožeškienės portretas⁵⁸.

Norėtusi pacituoti vieną Marijos Lastauskienės laiško, rašyto Aleksandrai Kontautaitėi-Beresnevičienei, vietą, kur apgailestaujama:

„Dabar tik žiūrėdama į praeitį matau savo klaidą, kad nemokėjau kovoti ir pasidaviau gyvenimo srovei. Kaip tas laivas be vairo. Taip ir mano tėvas prieš mirtį dažnai būdavo susimąstęs ir net ašaras matydavau jo akyse, o paklaustas sakydavo, kad tik dabar aiškiai suprato savo klaidas“⁵⁹.

Tiek ši citata, tiek N. E. Ivanausko pateikta gyvenimo analizė kalba apie žmogaus, menininko vidinę kovą tarp svajonių ir realybės.

Paragių dvaras po 1940 metų

1940 m. Paragių dvaras buvo nacionalizuotas. Aktas, remiantis Kultūros reikalų departamento įgaliojimu, pasirašytas dailininko Stasio Vaitkaus ir skulptoriaus Petro Aleksandravičiaus, byloja, kad Paragių dvare iš Ivanausko Nikodemo paimta Kultūros muziejaus apsaugon toks meno turtas (1940 08 19):

1. Ivanauskas ? Moters portretas. Drb., al., 47 × 59,5.
2. Witold Pruškowski. Moters portretas. 1871. Drb., al., 36 × 41,5.
3. Witold Pruškowski. Vyro portretas. 1870. Popierius, anglis. 58 × 74.
4. Ikona. Medžio lentoje su metalo apdangalu. 28 × 33. Be rėmuo⁶⁰.

Sovietmečiu Paragiai priklausė Trýškių kolūkiui, dvaro gyvenamajame name gyveno trys šeimos. Pastatas nugyventas ir negrižtamai pakeitė savo išorę. 1946 m. Rimtas Kalpokas nutapė sunykusį jo vaizdą. 1966 m. namas restauruotas, tačiau nesilaikyta autentiškumo: dingo būdingos langinės, namas išdažytas iš lauko, išnyko senovinis dvaro „aromas“⁶¹. 1966 m. dvare įrengtas memorialinis muziejus. Jo plotas – 94,8 m⁶². Čia veikia gana kukli rašytojų memorialinė ekspozicija. Lankytojai gali susipažinti su fragmentiškai pateikiamais rašytojų buities daiktais, dokumentais, nuotraukomis.

Sovietmečiu iškirsta senų medžių alėja, vedusi link Paragių dvaro ir čia dar buvusi 1946 m., nes Juozas Rimantas tais metais surengtoje mokslinėje ekspedicijoje ją nufotografavo⁶³. Iki šiol likusi klėtis šalia dvaro gyvenamojo namo. Yra dalis sodo, tiesa, sunykusio. Jame stovi išraiškingas, asimetriškos formos akmuo, matyt, tas pats, ant kurio N. E. Ivanauskas piešdavo, tapydavo, jį prisimena apylinkės žmonės⁶⁴. Liko ir nebaigto kasti kanalo žymių. 2002 m. liepos mėn. vy-

⁵⁸ Kazlauskas A. Buvusio Paragių dvaro istorija, *ten pat*, p. 4.

⁵⁹ LN MMB, RS, f. 64-37, p. 2.

⁶⁰ Dvarų ir bažnyčių turto 1940–1941 metų sąrašai, KTCA, f. 17, ap. 2, b. 23, p. 190.

⁶¹ Kazlauskas A. Buvusio Paragių dvaro istorija, *ten pat*, p. 8–9.

⁶² http://www.muziejai.lt/Akmene/Paragiu_muz.htm

⁶³ http://www.muziejai.lt/Akmene/Paragiu_muz.htm

⁶⁴ Prisiminimai apie rašytoją Lazdynų Pelėdą. Medžiagą surinko ir užrašė Kairiškių mokyklos kraštotyrininkai. ŽAM, Mokslo archyvas, p. 18.

kusios ekspedicijos metu⁶⁵ sodyboje dar buvo likęs vienas senųjų dvaro šeimininkų ūkinis pastatas, kuris, deja, tą patį mėnesį sudegė.

Kūrybos tyrinėjimai, jų būklė. Dailininko N. Ivanausko kūrybinis palikimas Lietuvos kultūros ir dailės istorijai mažai žinomas. Dabartiniu metu menininko darbai saugomi įvairiuose Lietuvos muziejuose – Šiaulių „Aušros“, Žemaičių „Alkos“ Telšiuose, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje Kaune, Lazdynų Pelėdos memorialiniame muziejuje Paragiuose. Jo darbų būta ir Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje.

Menininko kūrinių yra ir Lietuvos bažnyčiose. Šaltiniai byloja, kad religinio turinio darbų nutapęs ir nukopijavęs jis buvo labai daug. Duktė M. Lastauskienė, prisimindama gyvenimą Šiauliuose, rašo:

„Tėvas dirbo be atvangos. [...] Viena drobė džiūdavo, kita vėl buvo tepama, tai vėl stovėjo krūva atvežtų paveikslų, visai išblukusių, kuriuos reikėjo atnaujinti [...]“⁶⁶.

Kaip jau rašyta anksčiau, atvykęs į Paragius, jis „neilgai džiaugėsi savarankiška kūryba, pinigų vėl trūko, ir jis vėl ėmėsi bažnytinių kopijų“⁶⁷. Galima būtų daryti išvadą, kad jų yra ištis daug, tačiau dabar tai labai sudėtinga nustatyti. Tikrai žinoma, kad Šiaulių bažnyčiai N. Ivanauskas nutapė „Kristus alyvų darželyje“ pagal P. Delarošą (P. Delarocha) bei Žemaičių seniūno fundatoriaus J. Valavičiaus herbą ir aliejumi religinio turinio paveikslą. Jau senatvėje jis kūrė Kryžiaus kelio stotis Viekšnių bažnyčiai⁶⁸. Pats dailininkas šių paveikslų tapybą, jų atnaujinimą, kaip aiškėja, laikė daugiau amato, o ne kūrybos reikalaujančiu darbu. Šie paveiksai neanalizuojami šiame straipsnyje, be to, šiame darbe nesiimta jų surinkti, susisteminti; nežinoma, kiek jų, kokie ir kur dabar yra. Tai būtų platesnių tyrinėjimų objektas.

Kūriniai Lietuvos muziejuose. Visi šaltiniai liudija, kad visą savo dėmesį, mintis, energiją N. Ivanauskas buvo sukcentravęs į kūrybą. Grįžęs iš Miuncheno ir su šeima apsigyvenęs Šiauliuose, visus devynerius metus tapė ir kūryba jam buvo pragyvenimo šaltinis. Amžininkai prisimena:

„Grįžęs į Šiaulius rado darbo užsakymų: šventų paveikslų, stacijų, atnaujinti altorių ir kitų ornamentų. Nebrangindamas savo darbo daug dirbo [...]“⁶⁹.

Paragių dvare aplinkiniai jį prisimena taip pat nuolat tapanti, drožinėjanti skulptūras:

„Ivanauskas tapydavo maliavonėje (dirbtuvėje – V. Š.)“; „Ivanauskas tada jau buvo senas, su žila barzdele, vaikščiojo lazda pasiremdamas ir vis tapydavo“; „Ivanauskas buvęs jau senas, bet dar piešdavęs [...] Taip pat Ivanauskas drožinėdavęs iš medžio“⁷⁰.

⁶⁵ Vilniaus dailės akademijos rektoriaus prof. dr. A. Butrimo organizuota ekspedicija Žemaitijoje 2002 07 02–10. V. Ščiūglienės asmeninis archyvas.

⁶⁶ Lazdynų Pelėda. Raštai, t. 1, p. 61.

⁶⁷ Ten pat, p. 66.

⁶⁸ Atsiminimai apie Lazdynų Pelėdas. Pasakoja Juzė Bučienė. Užrašė A. Ramonas 1973 10 04. ŽAM, Mokslo archyvas, p. 14.

⁶⁹ Marijonos Čilvinaitės fondas, MMB, RS, f. 64-37, p. 13.

⁷⁰ Prisiminimai apie rašytoją Lazdynų Pelėdą. Medžiagą surinko ir užrašė Kairiškių mokyklos kraštotyrininkai. ŽAM, Mokslo archyvas, p. 17–23.

Deja, išlikusių kūrinių nėra tiek daug. Mėginant surasti įvairiuose muziejuose dabartiniu metu saugomus kūrinius, teko narplioti kone detektyvines istorijas. Galima daryti prielaidą, kad dėl kai kurių jų autentiškumo reikėtų abejoti. Štai ką pavyko aptikti:

Katalogas

Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomi 3 kūriniai⁷¹:

1. Autoportretas. Drb., al., 65,5 × 54,5. MT-499. Nesignuotas.
2. Eglė žalčių karalienė. Drb., al., 91,5 × 71. MT-500. Nesignuotas.
3. Karolina Pečkauskaitė-Ivanauskienė. Drb., al., 59 × 46,5. MT-2322. Nesignuotas.

Žemaičių „Alkos“ muziejuje Telšiuose – 6⁷²:

4. Nikodemas Ivanauskas. Grupinė kompozicija. Drb., al., 56 × 43. ŽAM GEK 18247, D-847 (scena iš vienuolių gyvenimo, greičiausiai pranciškonų – V. Š.). Nesignuotas.

5. Nikodemas Ivanauskas. Žanrinė scena. Drb., al., 56,5 × 42,5. ŽAM GEK 18248, D-846 (scena iš vienuolių, greičiausiai pranciškonų gyvenimo, tęsinys pirmojo darbo, turiniu jie susiję – V. Š.). Nesignuotas.

6. Nikodemas Ivanauskas. Tarnaitės Basios portretas. Drb., al., 53,5 × 64,5. ŽAM, D-1434. Signuotas apatiniame dešiniajame kampe: „N. E. I.“

7. Nikodemas Ivanauskas. Moters portretas. Drb., al., 45 × 41. ŽAM, D-1437. Nesignuotas.

8. Nikodemas Ivanauskas. Marcelinos Skauzgardienės portretas. 1929. Drb., al., 37,5 × 29,5. ŽAM GEK 2467, D-354. Signuotas apatiniame dešiniajame kampe: „N. E. I. 1929“.

9. Nikodemas Ivanauskas. Kaimynės portretas. Drb., al. ŽAM GEK 18250. Nesignuotas.

Lazdynų Pelėdos memorialiniame muziejuje Paragiuose pavyko surasti vieną žinomą skulptūrą⁷³:

10. Vyro galva. Medis. Inv. Nr. 3. (tai greičiausiai Kristus atvaizdas – V. Š.), ir – dviejų, kaip nurodoma muziejaus dokumentuose, Stanislovo Adomaičio iš Akmenės nutapytų N. Ivanausko tapybos darbų kopijos. Tai Marijos Lastauskienės portretas. Drb., al. Įrašas *Monachium* 1871. Inv. Nr. 1, antrasis – Sofijos Pšibiliauskienės portretas. Drb., al. Nr. 2⁷⁴.

Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkiniuose saugoma N. Ivanausko darbų kolekcija verčia koreguoti Lazdynų Pelėdos memorialinio muziejaus Paragiuose dviejų minėtų kopijų kataloginius duomenis.

⁷¹ Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, Tapybos skyrius.

⁷² Žemaičių „Alkos“ muziejus, Dailės skyrius.

⁷³ Lazdynų Pelėdos memorialinis muziejus Paragiuose.

⁷⁴ *Ten pat.*

Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomas N. Ivanausko kolegos, draugo, žinomo lenkų tapytojo V. Pruškovskio drobėje aliejumi tapytas Karolinos Ivanauskienės portretas, sukurtas 1871 m. Miunchene⁷⁵. Akivaizdu, kad Paragių Lazdynų Pelėdos memorialiniame muziejuje esantis darbas, pavadintas Marijos Lastauskienės portretu, yra klaidingas. Tai ne N. Ivanausko, o V. Pruškovskio kūrinio „Karolinos Ivanauskienės portretas“ kopija, nutapyta S. Adomaičio.

Neteisingi yra ir Paragių muziejuje pažymėto inv. Nr. 2. paveikslo duomenys. Tai ne Sofijos Pšibiliauskienės portretas, o Onos Lastauskaitės-Glovackajos Priss portretas. Tiesa, šį portretą nutapė N. Ivanauskas ir originalas saugomas ŠAM (ŠAM, DT-2798). Paveikslą muziejus 1966 m. pirko iš pačios Onos Lastauskaitės-Glovackajos Priss⁷⁶. Taigi Paragiuose saugoma S. Adomaičio nutapyta N. Ivanausko kūrinio „Onos Lastauskaitės-Glovackajos Priss portretas“ kopija.

Šiaulių „Aušros“ muziejaus rinkiniuose saugomi 9 dailininko darbai:

11. Vitkevičienės portretas. Drb., al., 68 × 52. ŠAM DT-2797. Nesignuotas. (Karolinos sesuo – V. Š.)

12. Onos Lastauskaitės-Glovackajos Priss portretas. Drb., al., 53 × 39. ŠAM DT-2797. Nesignuotas. (Dailininko anūkė – V. Š.)

13. Ksavero Ivanausko portretas. Pop., oledrukas, 58 × 47. ŠAM DT-2799. Nesignuotas. (Dailininko tėvas – V. Š.)

14. Paragių veranda mėnesienoje. Kartonas, al., 30 × 23. ŠAM DT-2802. Nesignuotas.

15. Autoportretas. Drb., al., 50 × 35. ŠAM DT-2797. Nesignuotas.

16. Karolina Ivanauskienė su seserimi Vitkevičiene. Drb., al., 76 × 93,5. ŠAM DT-2808. Nesignuotas.

17. Marcelinos Skauzgirdienės portretas. Drb., al., 49,5 × 39,5. ŠAM DT-2809. Nesignuotas. (Dailininko kaimynė Paragiuose, dvarininkė – V. Š.)

18. Sviežovskienės portretas. Drb., al., 39,8 × 29,5. ŠAM DT-2810. Nesignuotas.

19. Lazdynų Pelėdos-Sofijos Pšibiliauskienės portretas. 1921. Medis, al., 63,5 × 28. ŠAM DT-2805. Signuotas viršutinėje paveikslo dalyje, centre užrašas: „Lazdynų Pelėda“, apatiniame dešiniame kampe: „N. E. I. 1921“.

Dėl pastarojo portreto autentiškumo ir ypač dėl autorystės kyla nemažai dvejonų. Paveiksle pavaizduota moteris tautiniais drabužiais, pasipuošusi gintariniais karoliais, rankoje – gelės. Koloritas šviesus. Kūrinys dešiniame kampe signuotas: „N. E. I. 1921“. Darbo tikrumu verčia abejoti tokie prieštaravimai. Pirma, nesunku pastebėti, kad kūrinio koloritas, potėpis, kompozicija visai nebūdinga N. E. Ivanausko kūrybai. Antra, nė viename darbe nėra lietuviško užrašo, kas vaizduojama, o čia paveikslo viršuje parašyta „Lazdynų Pelėda“. Aptariamajame kūrinyje nurodomi metai – 1921. Sofija mirė 59 metų amžiaus, 1921 m. jai buvo 54 metai, o atvaizdas daug jaunesnės moters. Beje, so-

⁷⁵ Šiaulių „Aušros“ muziejus, Dailės skyrius, ŠAM, DT-2806.

⁷⁶ ŠAM DT inventorinė knyga. Ekspionato gavimo dokumentas.

Karolina Pečkauskaitė-Ivanauskienė. *Drobė, aliejus*, 59 × 46,5.
KČDM

Karolina Ivanauskienė.
NMB

vietmečiu mūsų sąmonėje yra išlikęs rašytojos Sofijos Pšibiliauskienės-Lazdynų Pelėdos atvaizdas būtent tautiniais drabužiais. ŠAM inventorinėse knygose nurodoma, kad eksponatas gautas iš dailininko N. Ivanausko 1929 06 13. Tačiau kiti darbai yra pirkti, daugiausiai iš O. Lastauskaitės-Glovackajos Priss, M. Skauzgirdienės, S. Lastauskaitės-Matulienės. Taigi hipotetiškai galima teigti, kad šis darbas ne N. Ivanausko. Tiesa, yra žinoma, kad menininkas išties tapė moters tautiniu kostiumu, tiksliau tariant, buvusios vaikų auklės Šiauliuose, portretą. Apie tai byloja šie M. Lastauskienės prisiminimai:

„Vieną gražią pavasario dieną Antosė, šeimininkės leidžiama, rengėsi į gegužinę. Prieš išeidama, įėjo į kambarį pasipuošusi tautiškais rūbais. Ji nebuvo graži, tik skaisti, sveika, pilna gyvybės ir linksnumo. Tėvas pradžiugo.

– Kaip tau tinka tie rūbai! – tarė, vis žiūrėdamas į merginą. – Aš būtinai nupiešiu tavo portretą.

Antosė juokėsi patenkinta, o motina net supyko [...].

Tėvas nieko neatsakė, išėjo į dirbtuvę, švilpaudamas kažkokią ariją. Gėstančio talento kibirkštėlė sušvito, jis panorėjo piešti iš natūros.

Buvo daug nemalonumų, net su motina teko susipykti. Tėvas šį kartą nugalėjo visas kliūtis ir tapė tą portretą, kai tik atspėdavo laiko, o motina vis surasdavo darbo savo tarnaitėi, kad sutrukdytų. Vis dėlto portretas buvo baigtas ir ilgai kabėjo mūsų bute, net į Paragius buvo parvežtas. Jau mums suaugus, tėvas tą portretą kažkam pardavė už niekus“⁷⁷.

Šiauliuose Ivanauskai gyveno apie 1871–1882 m., vadinasi, šis paveikslas buvo tapytas XIX a. aštuntajame–devintajame dešimtmetyje, Šiaulių „Aušros“ muziejuje saugomas paveikslas signuotas 1921 m. data. Galima daryti išvadą, kad kalbama dar apie vieną dabar jau nežinomą paveikslą.

Taigi dabartiniu metu Lietuvos mu-
zieuose – Nacionaliniame M. K. Čiur-

⁷⁷Lazdynų Pelėda. *Raštai*, t. 1, p. 63.

lionio, Žemaičių „Alkos“ Telšiuose, Šiaulių „Aušros“, Lazdynų Pelėdos memorialiniame Paragiuose – saugoma devyniolika N. E. Ivanausko darbų (jeigu skaičiuosime, kad anksčiau aptartasis darbas yra Nikodemo). Tačiau šaltiniai byloja jų buvus daug daugiau. Dalies jų buvimo vieta šiandien nežinoma.

Menininko darbų būta ir Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Išliko nuotraukos, o paveikslai paslaptinai dingę. Rankraštyne saugoma 1946 m. Juozo Rimanto atliktos ekspedicijos medžiaga ir albumas su fotografijomis⁷⁸. Jame nurodoma, kad dvare rasti dokumentai, korespondencija ir kūriniai buvo tais pačiais metais atvežti į biblioteką, Meno kūrinių fondą. Jų bibliotekoje dabartiniu metu nepavyko surasti.

Zenono Ivinskio fonde yra N. E. Ivanausko „Vergės pardavimas“ (1910 m.) pagal Žiro (Girkau) kopijos nuotrauką⁷⁹. Amžininkai prisimena, kad paveikslas kabėjo dvaro salone⁸⁰. Dabartinė jo buvimo vieta nežinoma.

Nacionalinės bibliotekos Lazdynų Pelėdos fonde saugoma, deja, tik dailininko sukurto dukters Sofijos portreto nuotrauka. 1962 m. tvarkytoje byloje nurodoma:

„Lazdynų Pelėdos fondas. Foto. N. Ivanauskas. Dukters Sofijos portretas – aliejiniiais dažais drobėje. Originalas – [...] Meno kūrinių fonde [...]”⁸¹.

Šis darbas buvo tapytas Miunchene. Dabar jo buvimo vieta nežinoma.

Lenkų tyrinėtojai mini kitus N. Ivanausko darbus, su kuriais jis reprezentavo savo kūrybą Rusijoje ir Lenkijoje vykusiose parodose. Tai 1872 m. aliejumi nutapytą paveikslą „Komplikuotas klausimas“, eksponuotą 1873 m. Peterburgo dailės akademijoje; 1871–1873 ir 1876 m. lenkų dailininkų draugijos „Sztuka“ surengtose parodose Varšuvoje eksponuotus – „Sugrįžimas“, „Tarp undinių“ (abu 1875 m.); 1904 m. Varšuvoje rodytus paveikslus – „Moteris“, „Vakaro skaitymai“, „Painaus reikalo atomazga“, „Tarp undinių“, „Fragmentas“⁸². Nepavyko nustatyti, kur dabartiniu metu yra minėtieji darbai, galbūt Lenkijos muziejuose ar privačiose kolekcijose.

Tiek pavyko aptikti N. Ivanausko kūrinių, minimų šaltiniuose bei žinomų iš išlikusių fotografijų arba tik pavadinimų. Jie, matyt, buvo vieni vertingiausių, nes pats autorius juos eksponavo kūrybinei biografijai reikšmingose parodose.

Kūrybos apžvalga. Lietuvos muziejuose išsaugotas dailininko kūrybinis palikimas nėra gausus, be to, reikia pripažinti, nelygiavertis meniniu požiūriu, nes balansuoja tarp profesionalumo ir primityvumo. Kaip jo gyvenime buvo pakilimų ir nuosmukių, taip ir kūryboje jaučiama tokia tendencija.

Nėra visiškai aišku, ar N. Ivanauskas tapė kitokio žanro kūrinių, o išlikę darbai yra figūrinių kompozicijų, portretų ir buitinio žanro. Dailininkui rūpėjo ir idėjinis paveikslo turinys, tai galima numanyti iš paveikslų pavadinimų, pavyzdžiui, „Painaus reikalo atomazga“, „Komplikuotas klausimas“. Galimas dalykas, kad būtent šios meno kūrinių rū-

⁷⁸Juozas Rimantas. Mokslinės ekspedicijos Žemaitės biografiniams duomenims tirti albumas, *MMB, RS*, f. 47-113.

⁷⁹Z. Ivinskio fondas, *MMB, RS*, Ikonografija, 1940, f. 29-1742.

⁸⁰Pasakojo Petronėlė Masaitienė, užrašė A. Ramonas 1973 m. *ŽAM*, Mokslo archyvas, p. 15.

⁸¹*MMB, RS*. LP, f. 18-41.

⁸²*Słownik artystów polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1979, t. 3, p. 148.

šys labiausiai domino menininką. Juolab kad XIX a. pabaigoje Peterburgo ir Miuncheno meninėje aplinkoje minėti žanrai buvo plačiai paplitę.

Išlikusį menininko kūrybinį palikimą sudaro daugiausiai aliejumi drobėje, rečiau ant kartono, medžio tapyta daugiasluoksnė tapyba. Žvelgiant į paveikslus, akivaizdu, kad technologijai jis skyrė didelį dėmesį, ypač akivaizdžiai tai liudija paveikslas „Karolina Ivanauskienė su seserimi Vitkevičiene“. Darbas nėra baigtas, ir jame ryškūs tapyimo proceso momentai. Paveikslas palaipsniui dengiamas plonais aliejaus sluoksniais. Lesiruojama lakais, tai sustiprina ar prislopina norimas detales. Taip tapyti ir kiti darbai, o rezultatas – vientisas darnus koloritas, pvz., „Grupinė kompozicija“, „Žanrinė scena“ (katalogo Nr. 4–5).

Sudėtingas N. Ivanausko kūrinių chronologijos klausimas, darbai nėra duototi, išskyrus vieną (katalogo Nr. 19), tačiau abejotina ir šio kūrinio autorystė. Todėl galima teigti, kad nė vieno žinomo darbo sukūrimo data nežinoma. Belieka daryti hipotetiškas prielaidas. „Karolinos Pečkauskaitės-Ivanauskienės portretą“ (katalogo Nr. 3) galima priskirti ankstyvajam laikotarpiui (studijų arba poststudijiniu). Visų pirma, to meto menininkai neabejotinai sekė natūra, ypač kurdami portretus. Žvelgiant į Karolinos atvaizdą, akivaizdu, kad tai jaunos moters portretas. Antra, paveiksle juntama V. Pruškovskio įtaka, kurią N. Ivanauskas patyrė studijuodamas, pvz., V. Pruškovskio „Autoportretas“⁸³ ir Nikodemo tapytas žmonos atvaizdas turi daug bendrumų: komponavimo principai, rūbų detalių modeliuotė, portretuojamųjų žvilgsniai.

Autorius sukūrė du autoportretus. Vieną jų savo gyvenimo saulėlydyje (katalogo Nr. 15), galima manyti, kad apie XX a. antrąjį–trečiąjį dešimtmetį. Kitame autoportrete į mus žvelgia vidutiniškai 40 metų vyriškis, taigi sukurtas apie XIX a. devintąjį dešimtmetį. Sunku nuspėti, kada sukurti darbai „Žanrinė scena“, „Grupinė kompozicija“, „Eglė žalčių karalienė“ (katalogo Nr. 5, 6, 2). Tačiau galima manyti, kad kiti paveiksai tapyti Lietuvoje, veikiausiai gyvenant Paragiuose, nes žinomi ir patys portretuojamieji. Tai dailininką supė žmonės: artimieji, pažįstami, kaimynai.

Peterburgo, vėliau Miuncheno meninis klimatas, aplinka ne tik paliko neišdildomą pėdsaką N. Ivanausko gyvenime, kūryboje, bet ir suformavo jį kaip menininką. Deja, turimi duomenys labai šykštūs. Nepavyko nustatyti, kokie dėstytojai jam dėstė specialybės dalykus, kokie autoritetai formavo jo meninį mąstymą, kokie buvo jo, kaip dailininko, orientyrai, pažiūros, su kuo jis bendravo. Peterburge dailininkas mokėsi dvejus metus, tiek pat Miunchene. Apie studijas Peterburgo dailės akademijoje nežinoma nieko. Tiesa, XIX a. septintajame dešimtmetyje šioje mokslo įstaigoje neabejotinai vyravo oficialaus akademizmo tendencijos. Kiek daugiau pavyko aptikti žinių apie Miuncheno laikotarpį. Karališkosios dailės akademijos imatrikuliacinės knygos sąrašuose figūruoja ir N. E. Ivanauskas, kuris įstojo į šios institucijos Antikinės klasės studiją 1869 m. gegužės 4 d.⁸⁴ Kaip tik tuo metu Akademijoje vyravusią dailininkams įgirusią akademizmo dvasią pamažu keitė realizmo tendencijos, plintančios tarp menininkų po I tarptautinės parodos ir prancūzų realistų debiuto Miunchene. Išpopuliarėjo buitinis žanras, peizažas, portretas, autoriai linko į kasdienio gyvenimo temas bei motyvus. Apžvelgti

⁸³ Stępień H., Liczbińska M., *Artyści polscy w śródowisku monachijskim w latach 1828–1914*, Warszawa, 1994, il. 24.

⁸⁴ *Ten pat*, p. 42.

N. Ivanausko kūrybą, o ypač Miuncheno laikotarpį, sudėtinga ne tik dėl šaltinių stokos, bet nėra aišku, kiek ir kokie darbai tuo metu buvo sukurti. Portreto žanras išlikusioje menininko kūryboje vyravo. Tikrai žinoma, kad dukters Sofijos portretas, tapytas aliejumi drobėje, sukurtas būtent Miunchene. Šiandien jį galima pažinti tik iš išlikusios nuotraukos⁸⁵. Nepaisant to, reiktų pripažinti, kad tai vienas gražiausių N. Ivanausko sukurtų portretų. Mergaitė pavaizduota iš priekio, iki krūtinės, susimąsčiusi ir droviai nuleidusi akis. Dailininkas neišskiria aplinkos ir visą dėmesį sukonzentruoja ties dukters veideliu studija. Portrete pavyksta pasiekti didelio apibendrinimo, minties koncentracijos, netgi savotiško nuoširdumo. Autorius atskleidžia jaudinančią mergaitės drovumą, kuklumą. Tėvas rūpestingai įamžino dukters švelnumą, žavesį, parodė charakterį. Kitas, greičiausiai tapytas Miunchene, yra žmonos Karolinos Pečkauskaitės-Ivanauskienės portretas. Ji pavaizduota trijų ketvirčių rakursu pasisukusi, iki krūtinės. Paveikslas nutapytas tamsiame fone, susitelkiama ties figūros studija: jaunos moters veido išraiška, vešliais palaidais plaukais, drabužių modeliavimu. Didelis dėmesys skiriamas šviesokaitos metodui, kurį dailininkas taiko portrete. Šiaulių „Aušros“ muziejuje yra V. Pruškovskio drobėje aliejumi tapytas Karolinos Ivanauskienės portretas, sukurtas 1871 m. Miunchene⁸⁶. Galimas dalykas, kad abu portretai tapyti panašiu laiku, todėl įdomu būtų juos palyginti. Matome tą pačią jauną moterį, dėvinčią tą pačią baltą palaidinę, plaukus, kaklą pasipuošusią tais pačiais aksesuarais. Tačiau paveikslu motyvas jau visai kitas. Tai reprezentacinio pobūdžio portretas – kiek idealizuotas, į akis krinta ori veido išraiška bei laikysena, tvarkinga puošni šukuosena. Žvelgdami į jį, galime nusakyti portretuojamosios socialinę padėtį. Tuo tarpu N. Ivanausko nutapytame Karolinos atvaizde šių požymių visai nėra. Tai intymaus portreto tipas.

Reikėtų išskirti du dailininko tapytus autoportretus. Vienas jų sukurtas sulaukus brandos (katalogo Nr. 1), kitas – jau senatvėje (katalogo Nr. 15). Reikia pasakyti, kad šiuo žanru itin domėjosi romantizmo, realizmo tapytojai. Jis buvo labai paplitęs Miuncheno meninėje aplinkoje, kone visi Karališkosios akademijos auklėtiniai yra tapę autoportretus, pvz., A. Gierymskis (Aleksander Gierymski), V. Kosakas (Wojciech Kossak), T. Ajdukievičius (Tadeusz Ajdukiewicz), A. Bilinska (Anna Bilińska), A. Piotrovskis (Antoni Piotrowski) ir kt. Ši tendencija susijusi su išaugusia dailininko reikšme visuomenėje. Žvelgdami į Nikodemo atvaizdą, mes nematome jokių nuorodų į dailininko užsiėmimą, tačiau noras išryškinti savo padėtį juntamas. Pavaizduoda nežymiai trijų ketvirčių rakursu pasisukusi figūra iki juosmens. Autorius vilki tamsų švarką, galvą dengia skrybėlė, iš barzda apaugusios burnos kyšo rūkstanti pypkė. Dėmesys sutelkiamas ties stiprios šviesos apšviesta veido studija. Skvarbiame jo žvilgsnyje nėra nė trupučio tuštybės. Tai ryžtingo, giliai susimąsčiusio, išdidaus žmogaus atvaizdas. Kitokį regime N. Ivanausko atvaizdą daug vėliau tapytame autoportrete. Palinkusioje jo figūroje juntama metų našta, kurią rodo ir visiškai pražilusios barzda. Tačiau nuleistame žvilgsnyje menininkui pavyko perteikti ypatingai gilų susikauptumą. Tai gerai kompoziciškai apgalvotas paveikslas, kartu įdomios ir priemonės, kuriomis jis tai išgauna. Pirmiausia pats motyvas: dailininkas vaizduoja save visiškai sutemus arba naktį, todėl nėra aišku, kokioje aplinkoje vyksta veiksmas, matome

⁸⁵MMB, RS. LP, f. 18-41.

⁸⁶Šiaulių „Aušros“ muziejus, Dailės skyrius, ŠAM, DT-2806.

„Paragių veranda mėnesienoje“.
Kartonas, aliejus, 30 × 23 cm.
ŠAM

„Onos Lastauskaitės-
Glovackajos
Priss portretas“.
Drobė, aliejus,
53 × 39 cm.
ŠAM

„Marcelinos
Skausgirdienės
portretas“.
Drobė, aliejus,
37,5 × 29,5 cm.
ŽAM

*„Marcelinos
Skausgirdienės
portretas“.
Drobė, aliejus,
49,5 × 39,5 cm.
ŠAM*

*„Vaitkevičienės
portretas“.
Drobė, aliejus,
68 × 52 cm.
ŠAM*

*Grupinė kompozicija. Drobė, aliejus,
56 × 43 cm. (Vaizduojamas vienuolių,
tikriausiai pranciškonų, gyvenimas.)
ŽAM*

„Lazdynų Pelėdos-
Sofijos Pšibiliauskienės
portretas“. 1921 m.
Medis, aliejus,
63,5 × 28 cm.
ŠAM

Žanrinė scena. Drobė, aliejus,
56,5 × 42,5 cm. (Vaizduojamas vienuolių,
tikriausiai pranciškonų, gyvenimas.)
ŽAM

„Sviežovskienės
portretas“.

Drobė, aliejus,
39,8 × 29,5 cm.

ŠAM

„Moters portretas“.

Drobė, aliejus,
45 × 41 cm. ŽAM

*„Kristaus atvaizdas“. Medis.
Lazdynų Pelėdos memorialinis
muziejus Paragiuose*

tik architektūros detales – arkos kontūrus ir paties autoriaus figūrą, kurią apšviečia Nikodemo prisidegama pypkė. Visas dėmesys labai stipriu šviesos efektu sukonzentruotas veide. Sustiprintą šviesokaitos metodą menininkas naudojo ir kūrybos pradžioje (pvz., „Žmonos portretas“), tačiau šiame autoportrete menininkui pavyksta apibendrinti savo kūrybinius ieškojimus visiškai natūraliai, išvengiant dirbtinumo ir išgaunant puikų psichologizuotą charakterį.

Be minėtųjų, N. Ivanauskas sukūrė ir savo giminaičių, pažįstamų portretų. Jie daugiau reprezentacinio pobūdžio, vyrauja noras perteikti fizionominį panašumą. Daugiausiai tai iš priekio iki krūtinės arba iki juosmens pavaizduoti moterų atvaizdai tamsiuose fonuose. Reikia pripažinti, kad dailininkui pavyksta darniai įkomponuoti atvaizdus, išlaikyti proporcijas, tačiau ne visada gerai pavyksta modeliuoti tūrį, perteikti apimtis. Šiuose portretuose į akį krinta tas pats nesėkmingas bandymas modeliuoti apatinę žandikaulio dalį tarpusavio ryšiu su kaklo sritimi. Tapydamas vietinės dvarininkės kaimynės Marcelinos Skauzgirdienės portretą (katalogo Nr. 17), autorius įkomponuoja jos atvaizdą ne į tamsų kūrinio pagrindą kaip paprastai, o į žydrą debesuoto dangaus foną. Sunku nuspėti, ar tai paties dailininko apsisprendimas, ar portretuojamosios pageidavimas, tačiau paveikslas įgauna ne tik naivaus sentimentalumo, bet ir primityvumo. Taigi meninis portretų lygis akivaizdžiai netolygus. Tiesa, reikėtų paminėti dar vieną menininko sukurtą realistinį ir gyvenimo proza dvelkiantį paveikslą „Tarnaitės Basios portretą“ (katalogo Nr. 6). Motyvas paprastas ir kasdieniškas: vaizduojama į pagalvę pasirėmusi, galbūt pailsėti prisėdusi moteris. Dėmesys telkiamas ties jos veidu, rankomis. Prasti drabužiai, sveiku kaimietišku raudoniu degantys skruostai, sugrubusios rankos, į tolį nukreiptas susimąstęs žvilgsnis atspindi moters valstietišką kilmę, socialinę padėtį. Tačiau tai menininkui visai nesvarbu, priešingai, jis žavisi jos nuoširdumu, paprastumu. Tai puikus buitinio žanro pavyzdys.

Figūrinių kompozicijų sričiai reikia priskirti tris žinomus savo turiniu ir išraiška labai nelygiaverčius N. E. Ivanausko darbus – „Eglė žalčių karalienė“ (katalogo Nr. 2), „Grupinė kompozicija“, „Žanrinė scena“ (katalogo Nr. 4–5). Žvelgiant į pastaruosius du kūrinius, akivaizdu, kad jie susiję. Tai dviejų dalių ciklas. Vaizduojamas tas pats motyvas: dvi scenos iš vienuolių pranciškonų gyvenimo. Paveikslų siužetas – tragikomiškas. Viename jų pakinkytas asilas į kalną mėgina užvežti gausiai prikrautą vežimą. Kitame pavaizduotos neįmanomo krūvio rezultatas: nuriedėjęs vežimas ir išbyrėję daiktai, maistas. Bet kokios šių darbų interpretacijos reikalauja tikslaus žinojimo. Deja, nepavyko aptikti, kokia jų kilmė. Galbūt tai galėjo būti netgi kopijos, o gal užsakymas. Čia galima tik spėlioti. Tačiau menininkas puikiai sukomponeavo šias sudėtingas daugiafigūres kompozicijas. Jam pavyko pasiekti peizažo išmanymo, erdvės išpūdžio antrajame plane, šviesa ir judesiu perteikti emocijas; užfiksuoti skirtingus tipažus. Visai kitoks paveikslas, pavadintas „Eglė žalčių karalienė“. Iš pirmo žvilgsnio galima net suabejoti, ar tai to paties autoriaus braižas. Dailininkui nebūdingas šviesus koloritas, neįtikinamos, sustingusios veidų išraiškos bei naivus, sentimentalus paveikslo motyvas. Tiek plastiškai, tiek emociškai kūrinys neištobulintas, tad dar kartą leidžia pajusti ir kalbėti apie menininko kūrybos netolygumą, pakilimus ir nuosmukius, profesionalumą ir primityvumą.

Žinoma, kad N. Ivanauskas kūrė ir skulptūras⁸⁷, o lenkų literatūroje jis apibūdinamas kaip „tapytojas, drožėjas amatininkas“⁸⁸. Tačiau dėl nedėkingai susiklosčiusių aplinkybių žinoma tik viena labai fragmentiška medinė skulptūra, saugoma muziejuje Paragiuose⁸⁹. Tai puikiai pasisekusi Kristaus galvos studija, išsiskirianti išraiškingu siluetu. Menininkas jautriai modeliuoja skulptūros paviršių, perteikdamas Kristaus kančios, skausmo išraišką. Deja, vieno kūrinio per mažą, kad galima būtų apibūdinti ir apžvelgti jo skulptūrinį palikimą.

Bandyamas apžvelgti N. Ivanausko kūrybą nėra išsamus, vietomis nutrūkstantis, nes pavyko surasti tik dalį jo kūrybinio palikimo, dabar saugomo Lietuvos muziejuose. Šaltiniuose minima kur kas daugiau kūrinių, kurie yra išsibarstę privačiose kolekcijose ar kitų šalių muziejuose ir galėtų būti tolimesnių tyrimų objektas. Tačiau surinkti ir kataloge bei iliustracijose darbe pateikti ir apžvelgti dailininko darbai yra pirmasis bandymas pristatyti menininką. Tyrinėjant N. Ivanausko kūrybinį palikimą, keliamas profesionalumo ir primityvumo klausimas, inspiruotas juntamų meninio lygio netolygumų: vieni jų žavi meistryste, kiti kelia abejonių. Nepaisant to, akivaizdu, kad menininko kūryba nebuvo vien provincialaus pobūdžio reiškinys, vertas įtraukti į platesnį XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvos kultūros ir dailės kontekstą. Jis buvo profesionalus menininkas, įgijęs išsimokslinimą; įtaką jam padarė Peterburgo ir Miuncheno dailės akademijos. Kūrybos pobūdis sietinas su realizmo tendencijomis dailėje bei neoromantikų pasaulėjauta.

N. Ivanausko asmenyje atsiskleidžia, kaip XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje luominė priklausomybė ilgainiui įgavo naują kokybę, grindžiamą inteligencijos, išsimokslinimo, talento argumentais. Tačiau nors visuomenės demokratėjimas keitė įprastą gyvenseną ir pažiūras, tačiau vyraujantys stereotipai, šimtmečiais susiklostę normų reglamentai kito labai lėtai. Jis siekė išsaugoti ir išlaikyti iš tėvų paveldėtą dvarą ir tai lėmė tam tikrą uždarumą dėl tuomet sustabarėjusios provincijos aplinkos. Šio menininko dvarininko gyvenime matomas istorinės tikrovės ir iliuzijų dvilypumas, arba tiksliau – idealizmo ir realios tikrovės susidūrimas.

Straipsnis „Versmės“ leidykloje gautas 2005 12 01, spaudai parengtas 2006 11 20. Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ monografijoje „Papilė“ II, III dalys, Vilnius, *Versmė*, 2006, p. 595–622 (vyriausioji redaktorė sudarytoja Vida Girininkienė).

Straipsnis interneto svetainėje www.llt.lt skelbiamas nuo 2007 09 06.

⁸⁷ Atsiminimai apie Sofiją Pšibiliauskiene ir Nikodemą Ivanauską. Pasakoja Stanislovas Silkinis, užrašė A. Ramonas 1973 10 04. *ŽAM*, Mokslo archyvas, p. 11.

⁸⁸ Stepień H., Liczbińska M., *Artyści polscy w środowisku monachijskim w latach 1828–1914*, Warszawa, 1994, p. 279.

⁸⁹ Lazdynų Pelėdos memorialinis muziejus Paragiuose. Vyro galva. Inv. Nr. 3.